

Ta ordet og skap retorisk medborgerskap

TEKST Jens E. Kjeldsen FOTO Tove Breistein

I Norges hovedstad sitter Lydia ved pulen sin og skriver om demokrati. Høsten 2019 begynte hun på Oslo katedralskole. Hun vil holde tale om gleden ved folkestyret og fortelle om den høytidelige stemningen som grep henne da hun i september puttet stemmeseddelen i valgurnen.

På Korsmo i Innlandet tenker Håvard på at det snart er tolv år siden han løp opp knausen til farmor for å bli lest til i sofakroken. En av de små gledene som gjør livet stort. Det vil han dele med skolen. Så Håvard holder tale om at man ikke behøver reise halve jorden rundt for å gjøre verden bedre. Begynn tett på - hjelp dine nære.

I Longyearbyen står Thea foran skoleklassen sin og sier «Jeg gråt da jeg skrev denne talen». Hun forteller om sitt liv med spiseforstyrrelse, og klassen lytter. Kameratene ser en annen side av Thea og lærer noe nytt om et viktig problem.

De har skrevet ved skrivebord og kjøkkenbenker. De har øvd foran speil, venner og familie. De har vært nervøse, men likevel reist seg og latt sine stemme bli hørt. I byer og bygder, på fjell og ved fjorder har elever i videregående skoler snakket om det de mener er viktig. Alle de har deltatt i talekonkurransen *Ta ordet!* som organiseres av Retorikkgruppen ved Informasjons- og medievitenskap på Universitetet i Bergen.

Vi begynte dette prosjektet i 2016, og hvert år ønsker nye skoler, lærere og elever å være med. I 2019 deltok mer enn femti skoler. Hundrevis av lærere og tusenvis av elever i hele Norge var engasjert i å skrive, holde taler og gi tilbakemelding på hverandres presentasjoner. Deltakelse i *Ta ordet!* gir skolene et strukturert opplegg som kan benyttes i undervisningen. Elevene får en annerledes læringserfaring, og - viktigst - de får en fornemmelse av hva som er deres stemme i demokratets samtaler og uregjerlige utvekslinger.

Den pedagogiske grunntanken i opplegget er at elevene skal gjøre noe på riktig. De velger selv hva de vil snakke om og argumentere for, men det må være

Finalistene i Ta ordet! 2019; Elise Wanvik fra Kongshaug Musikkgymsnas, Lovise Hansen Fjelltveit fra Nordahl Grieg vgs, Mulki Mire Guled fra Fyllingsdalen vgs, Randi Kjæreng fra Sjøvegan vgs, Krister Dyrkolbotn fra Knarvik vgs og Hermann Andreas Solaas fra Thora Storm vgs.

noe de synes er viktig og ønsker å overbevise sine medmennesker om. Talene kan være underholdende og morsomme eller tankevekkende og sørgelige, men de må *ville* noe. Elevene skal gripe inn i verden og forsøke å endre den. Derfor skal de holde en såkalt *deliberativ* tale. Begrepet kommer av det latinske ordet for vekt eller veie, og det er nettopp det vi gjør i slike taler. Vi avveier argumenter for og imot i en bestemt sak, for å finne ut hva vi skal gjøre i fremtiden.

Fordi talene i *Ta Ordet!* er deliberative, er de også en form for politiske taler, men i meget i bred forstand. Talene har ikke som mål å forklare eller redegjøre, men skal bidra til forandring. En forandring kan være å endre publikums måte å tenke eller handle på eller skape forståelse og aksept for et synspunkt. En forandring kan også være å oppfordre til å unngå endringer som andre ønsker.

Publikum for *Ta ordet!* er offentligheten - eller mer populært sagt: folk flest. Talen skal ikke bare henvende

seg til ungdom, til voksne, til skolelærere eller andre avgrensede grupper, men til alle disse. Når vi avholder den storslåtte finalen i universitetsaulaen i Bergen, er tilhørerne nettopp forskjellige representanter for offentligheten: medelever, lærere, universitetsansatte, journalister, familie og venner, samt allment interesserte mennesker. Juryen som i finalen utnevner en vinner, fungerer som representanter for offentligheten og tilhørerne som er til stede i universitetets aula.

Vårt mål er at *Ta ordet!* og undervisningsoppleggene som gjennomføres i skolen, gir elevene evnen til å utøve retorisk medborgerskap. I sosiologien ser man medborgerskap både som formelle, statsborgerlige rettigheter og som en reell mulighet til å benytte seg av disse rettighetene. Retorisk sett handler medborgerskap både om rett og evne. Det er ikke nok at borgerne har rett til å ytre seg (ytringsfrihet) og steder å ytre seg (forsamlings- og pressefrihet). Borgerne må også ha *evnen* til å ytre seg og til å forsvare seg mot andres

ytringer. Vi må lære å lytte retorisk og avsløre andres uredeligheter, og vi må lære å tale vår egen sak.

Det underliggende pedagogiske prinsippet i *Ta ordet!* er at forståelse krever handling. Vi kan fortelle våre elever og studenter om demokrati, kritisk tenkning og verdien av meningsbryting, men de får ikke en full forståelse av dette før de aktivt deltar i det. Da jeg som ung mann kom til Norge fra Danmark, visste jeg godt hva den gode skiløper gjorde og hva den dårlige ikke klarte. Ikke at jeg hadde hatt et par ski på benene – men jeg hadde jo sett det på fjernsynet. Det var først da jeg sto på toppen av et bratt vestlandsfjell og så humpet meg nedover, at jeg virkelig forstod hva det vil si å stå på ski. Det gjelder også arbeidet med retorisk medborgerskap. Først når du som elev argumenterer for noe du brenner for og forsøker å overbevise andre, forstår du fullt ut hva det vil si å delta aktivt og retorisk i demokratiske utvekslinger. Fordi elevene både skal utvikle argumentasjonen sin og faktisk fremføre talen for et publikum, får de både teoretisk innsikt og praktiske ferdigheter, som er nøyaktig det retorisk medborgerskap krever.

Slikt retorisk arbeid med taler i skolen retter oppmerksomheten mot demokratiske, etiske og filosofiske spørsmål. Da Line Ellingsen fra Elvebakken videregående underviste elevene i retorikk og talekunst, delte hun også ansvaret for evalueringen av talene med elevene (se *Norsklæreren* nummer 2/2016). Karaktergivningen ble ikke bare basert på lærerens vurdering, men også på elevenes kameratvurdering. Det avslørte at elever og lærere ofte vurderer ut fra helt forskjellige kriterier. I en medrivende og engasjerende tale påstod en elev at grunnen til at nordmenn har høyere selvmordsrate enn briter, er at vi mangler høflighet, og at dette gjør oss til et trist folk. For læreren var feilslutningen åpenbar, men elevene la vekt på den levende og karismatiske fremføringen og anså argumentet som en sterk logos-appell. Var elevens tale da god eller dårlig? Den overbeviste jo elevene. Og hvordan kan vi være så sikre på at argumentet var en feilslutning?

Slike forskjeller gir en enestående anledning til å diskutere viktige spørsmål: Hvordan fremmer man best sine synspunkter i et demokrati? Er det akseptabelt å manipulere et publikum, hvis bare man argumenterer i en god saks tjeneste? Og ettersom politiske saker handler om å avveie og velge, hvilken rolle spiller sannhet da? Det er jo ikke sant eller feil at vi skal stemme på det ene eller det andre partiet eller at vi skal endre en lov eller ta imot flere eller færre flyktninger. Det er spørsmål om valg og verdier. Å jobbe med argu-

mentasjon og overbevisende retorikk hjelper elevene til å tenke gjennom slike demokratiske dilemma.

Slik bidrar *Ta ordet!* til å oppfylle læreplanenes krav om at eleven skal kunne vise retoriske ferdigheter, bruke språklige virkemidler, kunne argumentere og diskutere og ha kunnskap om demokratiets forutsetninger, verdier og spilleregler. Enda viktigere: Prosjektet gjør dem i stand til å handle retorisk og dermed delta aktivt i demokratiske prosesser.

Vi som organiserer *Ta ordet!*, har selv møtt utfordrende dilemma. Vi har valgt å organisere prosjektet som en konkurranse fordi det gir en struktur for arbeidet som er enkel å gjennomføre og som aktiverer elevene. Samtidig innebærer konkurranseelementet nødvendigvis kåring av en vinner. Men hvordan bestemmer man hvem som vinner? Hva er en god tale? Hva er god retorikk?

Fordi *Ta ordet!* ikke er en skoleoppgave i tradisjonell forstand, men også en mulighet for elevene til å gripe reelt inn i verden med ordene sine, kan en vinner ikke bestemmes med rent formelle kriterier. Talen som gjør det best, må gjøre inntrykk. Den må være vel argumentert og godt strukturert, den må ha et klart og levende språk og en overbevisende fremføring – og den må bevege tilhørerne. Et av de sterkeste midlene til å bevege er en god historie. Ofte er den beste historien om noe taleren har opplevd selv. Flere av vinnerne i *Ta ordet!* har fortalt slike historier. I 2016 argumenterte Cecilie Martinessen fra Olsvik videregående for at Norge burde innføre en samtykkebasert voldtektsbestemmelse i straffeloven. Det begrunnet hun ikke bare med statistikk, uttalelser fra Riksadvokaten og aktuelle voldtektssaker, men også med sine egne erfaringer etter en voldtekt. Hennes fortelling om frustrasjonen over at saken ble henlagt og om frykten for å møte gjerningspersonen igjen, ga forståelse for situasjonen og tyngde til argumentet.

I 2019 ga vinneren Mulki Mire Guled en inntrengende appell om handling som kan stoppe kjønnslemlestelse i Norge (se dette nummer av *Norsklæreren*, side 26). Omskjæring er forbudt, men likevel blir unge jenter sendt ut av landet for å få gjennomført inngrepet. For å gi forståelse for de kulturelle og sosiale omstendigheter – og ikke minst de fysiske konsekvensene av inngrepet – fortalte Mulki om sin egen omskjæring.

Slike historier gir oss en dypere og mer nyansert innsikt i problemet eleven ønsker å avhjelpe. Men med dette oppstår en annen utfordring. Elevene som skal delta, ser også verdien av den personlige historien, og vi risikerer at de tror at de kun kan delta hvis man har

en slik personlig historie, og i hvert fall ikke vinne uten. Men slik er det ikke. Det avgjørende med de talene som gjør det bra i *Ta ordet!*, er at de beveger seg mellom det konkrete og det generelle.

Elevene kan bruke seg selv, de kan snakke om sine egne konkrete opplevelser, men dette må alltid være et middel til å oppnå en endring som rekker ut over dem som personer. En deliberativ tale kan aldri bare handle om individet som ytrer seg; talen må alltid bære frem et argument om samfunnet. Slik inviterer genren til at elevene retorisk bearbeider sin egen rolle i vårt nasjonale og internasjonale fellesskap. Se nøye på Mulki's tale. Det er riktig at hun tar utgangspunkt i seg selv, og hennes sterke engasjement er drevet av en skjellsettende personlig opplevelse. Men talen handler ikke bare om henne. Den handler om et generelt problem. I sin argumentasjon for at vi alle må si aktivt nei til omskjæring, benytter hun omfattende tallmateriale innhentet fra forskning, medier og helsetilsyn. Hun snakker om religion og kultur, og hun oppfordrer til at vi i fellesskap løser et generelt samfunnsproblem.

De fleste talere i *Ta ordet!* bruker egne erfaringer. Det gjorde også Lydia, Håvard og Thea, som jeg nevnte i begynnelsen. De færreste har så sterke opplevelser som Cecilie og Mulki. Det er heller ikke nødvendig for å lage en god tale. Det ser vi tydelig i finaletalene gjennom årene. Emnene som elevene har tatt opp gjennom tiden, gir et oppløftende bilde av ungdom som er engasjert, setter viktige ting på dagsordenen og tenker på andre. Til finalen i 2018 oppfordret Ida Lie-Nielsen til at vi stopper forurensende sjødeponi, Mary Gonzalez ba tilhørerne engasjere seg for folket i Venezuela, Nora Jonassen Holmen kritiserte pelsdyrnæringen, og Tuva Karlsen tok et oppgjør med janteloven. I 2019 talte Elise Wanvik om skjønnhetsidealer og kroppspress, Randi Kjæreng ga ny forståelse for ensomhet blant eldre, Lovise Hansen Fjelltveit fortalte om depresjon og selvmord hos gutter. Hermann Andreas Solaas argumenterte for å endre den urimelige eksamensordningen i videregående skole, og Krister Dyrkolbotn ga en underholdende forestilling om stress og overforbruk i julen.

Disse unge finalistene og alle de andre elevene som deltar i *Ta ordet!*, utøver retorisk medborgerskap. Og alle lærerne i videregående skole som hjelper disse ungdommene, bidrar til at vi får et enda sterkere demokrati. For når vi lærer ungdommene retorikk og talekunst, gir vi dem evner til å delta i de verbale utvekslingene og kampene som binder oss sammen og gjør oss til dem vi er. Det er demokratiets samtale, og den samtalen skal alle ha mulighet for å være med i.

Om *Ta ordet!*, se: www.taordet.no

TA ORDET!

TA ORDET! GJENNOMFØRES I FEM TRINN:

1. Lærere fra deltakende skoler deltar i workshop om retorikk og talekunst samt om gjennomføringen av *Ta ordet!*
2. Lærerne underviser i retorikk og avholder en lokal talekonkurranse på sin skole. Hver skole kårer en skolevinner.
3. Skolevinnerne samles til retorikkworkshop og semifinale. Under workshopen gir elevene tilbakemelding på andres taler og jobber med egne talemanus. På bakgrunn av tilbakemeldinger fra workshopen skal de endre egne talemanus og forbedre fremføringen.
4. Retorikkgruppen ved Universitetet i Bergen velger ut seks finalister på bakgrunn av innsatsen under retorikkworkshopen og de reviderte taleutkastene. De seks finalistene deltar i en ny workshop ved Universitetet i Bergen, hvor de i fellesskap med hverandre og universitetets retorikere videreutvikler og forbedrer talene og fremføringen ytterligere.
5. Finale i aulaen på Universitetet i Bergen. Her gir de seks finalistene sin tale foran publikum og en fagjury. Ut ifra retoriske prinsipper og retningslinjer bestemmer juryen hvem som vinner prisen for årets beste tale.

Jens E. Kjeldsen

Jens E. Kjeldsen er professor i retorikk ved Universitetet i Bergen, og prosjektleder for *Ta ordet!*

Jeg var bare fem år gammel, men jeg husker den dagen som det var noen minutter siden.

Jeg var bare en liten jente, men der jeg bodde, har små jenter liten verdi.

Der bestemmer tradisjoner og overtro og hva folk skal gjøre.

Jeg vokste opp et sted hvor menneskerettigheter brytes, hver eneste dag.

Jeg levde i en kultur som undertrykker jenter. En kultur der jenter lever i fengsel.

Da jeg var fem år gammel, ble jeg omskåret.

Den dagen var en festlig dag for familien min og alle andre.

Det var dagen jeg ble «halal». Jeg ble ren.

Den dagen var en fest for dem. Men for meg var det den verste dagen i mitt liv.

Det var starten på et liv i smerter. 200 millioner jenter er utsatt for omskjæring.

Det er vanlig i hele 30 land. De som omskjærer flest jenter, er Somalia, Sudan, Egypt og Etiopia. I disse landene brytes menneskerettighetene hver eneste dag.

Dette er kulturer der den eneste loven er tradisjonen.

Arvet fra folk som levde for lenge siden.

I Somalia, der jeg kommer fra, blir jenter omskåret fra de er fem år gamle.

Jentene lever i stor frykt og redsel for å bli skåret opp i underlivet.

De lever med traumer resten av sine liv.

Og for hvilken grunn? Man skal være sikker på at hun er jomfru når hun gifter seg. At hun er ren for sin mann.

Men når de gjør klar sine barberblader og nåler, forstår de smerten vår? Forstår de problemene jentene kan få?

Kroniske infeksjoner og smerter i underlivet. Vanskeligheter ved svangerskap og fødsel. Er de så fanget av tradisjon at de ikke klarer å forstå?

Mange tror omskjæring handler om religion. Men det står ikke noe i Koranen eller Bibelen om å omskjære jenter.

Det er bare kultur. En ukultur. Hvor jenter må lide.

For samfunnets frykt, for skam.

Jeg er en av jentene som lever med dette inngrepet. Et inngrep som fortsatt blir sett på som det eneste rette.

Men vi er mange som ikke ønsker at jenter skal måtte oppleve dette. Vi er mange som mener at når en tradisjon er skadelig, må tradisjonen endres.

For vi vet hvordan det føles. Hver gang menstruasjonen kommer.

Det er vi som får et forhold til kroppen preget av smerte, ikke glede.

Dette må stoppes!

Men hvordan? Hvordan kan vi stoppe omskjæring av jenter?

I Norge er det forbudt. Likevel er ingen straffet for det. Ikke en eneste én siden loven kom i 1995. Nærmere 20 000 norske jenter er omskåret, fordi de er fra land der dette er vanlig.

I dag kan mellom 3000 og 8000 jenter bli sendt ut av Norge for å bli utsatt for dette overgrepet.

For å stoppe omskjæring er derfor ikke forbud nok. Vi må endre måten folk tenker på.

Jeg skal gjøre mitt. Jeg bruker min stemme her i dag. Og jeg vil at dere skal høre på meg. For løsningen ligger hos oss alle. Vi må gjøre det motsatte av hva tradisjonens menn og kvinner vil vi skal.

Snakke høyt. Dele erfaringer. Diskutere. Lære. Ikke være stille med smerten og skammen.

Nå vet dere her i dag hva omskjæring gjør med mennesker. Hva omskjæring gjorde med meg. Og jeg ber dere:

Om dere er journalister. Om dere er influensere. Om dere er lærere eller elever. Gutter, jenter, kvinner, menn. Om du er statsminister i Norge eller helsesøster på Laksevåg.

Dette er min beskjed til alle dere. La oss heve stemmene våre.

La oss si **NEI** til omskjæring.

Mulki Mire Guled